

C. ORTOEPIE češtiny

1 Úvodní poznámky

1.1 Ortoepie a ortofonie

Popis zvukové stránky jazyka představuje vždy popis typů. Jejich realizace v řeči se uskutečňuje s poměrně značnou tolerancí. Určení inventáře fonémů a určení inventáře hlásek představuje svým způsobem dva stupně podrobnosti v naznačení hranic této tolerance. Další, ještě užší (přísnější) výběr vzniká uplatněním hlediska „správnosti“.

Ortoepie (spisovná výslovnost) je soubor norem, které vymezují spisovný standard zvukové podoby jazyka. Součástí ortoepie je **ortofonie**, která popisuje správnou podobu jednotlivých hlásek. Vedle ortofonie obsahuje ortoepie ještě zásady pro správné používání hlásek v řečovém řetězu, všímá si modulačních faktorů souvislé řeči apod.

1.2 Explicitní a náznaková výslovnost

Při výkladu ortoepie bývá pozornost soustředěna především k výběru vhodné podoby hlásek a hláskových posloupností ve stavbě znakových jednotek. Uvažujeme např. o tom, zda vyslovujeme [hodně] nebo [hoďně], [ščernat] nebo [ščernat].

Pro výsledný dojem z projevu má však podstatný význam i způsob výslovnosti hlásek v řeči. Postavení mluvidel charakteristické pro jednotlivé hlásky představuje jakési krajní polohy artikulace. Jsou-li zachovávány, zůstávají víceméně standardní i přechodové fáze mezi nimi, a tím i celý zvukový obraz znakové jednotky. Takové výslovnosti říkáme **explicitní**, plná.

Při nedbalé nebo příliš rychlé výslovnosti se mluvidla do krajních poloh nedostanou, pouze naznačují jejich směr. Přechody mezi cílovými polohami kolísají a výsledný zvuk znakové jednotky (např. slova) také. Takové výslovnosti budeme říkat **náznaková**.

Stupeň pečlivosti výslovnosti v konkrétním projevu závisí do značné míry na mluvních schopnostech konkrétního člověka a posluchač ho také obvykle hodnotí jako výraz osobní kultury mluvčího.

2 Norma a kodifikace výslovnosti v češtině

Rozlišení základních jazykových útvarů, spisovného a nespisovného, je v češtině kodifikováno také v oblasti výslovnosti.

Ortoepie češtiny je publikována ve dvou příručkách, z nichž jedna obsahuje pravidla výslovnosti slov domácích (Výslovnost spisovné češtiny I, Academia 1967, 2. vydání), druhá zásady výslovnosti slov přejatých a cizích vlastních jmen, spolu s výslovnostním slovníkem (Výslovnost spisovné češtiny, Academia 1978). Obě příručky vypracovala ortoepická komise při Ústavu pro jazyk český ČSAV.

2.1 Pojetí kodifikace

Ortoepická kodifikace češtiny je budována s cílem vytvořit standard pro základní mluvní praxi probíhající na bázi mluvené spisovné češtiny (označované termínem *čeština hovorová*). Je určena pro celou oblast projevů, v nichž je vhodné užití standardní formy jazyka, tj. projevů s jistým stupněm veřejnosti. Nesměřuje k výlučným formám, nýbrž předpokládá široký okruh uživatelů, mluvčí jak profesionální, tak laické. Tímto zaměřením k oblasti denního civilního života se česká výslovnostní norma liší např. od klasického pojetí tzv. „jevištní řeči“, jak se uplatňovalo v 1. polovině 20. století.

Základní vrstvu spisovné výslovnosti tvoří soubor forem, jež jsou považovány za neutrální při použití ve veřejných a poloveřejných projevech. Znamená to, že nejsou zatíženy

nářečným zabarvením a zajišťují projevu potřebnou míru formální přesnosti. Nad tímto základem směrem k větší korektnosti je registrována v kodifikační příručce nesouvislá vrstva variant zvláště pečlivých, vhodných pro oblast "vysokého" stylu, ale také např. potřebných při řeči v podmínkách špatného akustického přenosu.

Základní je rozlišení normativně správných a nespisovných forem. Vyžaduje dvojí diferenciaci: jednak nářeční, jednak stylovou.

2.2 Kritéria výběru forem

Z nářečního hlediska se základem ortoepické podoby češtiny stala oblast centrálních Čech, ovšem s vyloučením dialektu Prahy a okolí. Pro moravskou oblast jsou v některých dílčích jevech uznávány dublety, v celku je však přijatý model asymetrický.

Z hlediska stylových vrstev na ose korektnost – nedbalost je základním kritériem pro výběr forem srozumitelnost a zřetelnost projevu z hlediska posluchače. Tento reálný přístup, respektující potřeby praktické řečové komunikace má za následek, že kodifikovaná podoba české výslovnosti je v povědomí veřejnosti uznávána a její deformace je obvykle pociťována jako neschopnost mluvčího.

2.3 Rozsah popisu v tomto přehledu

Text uvádí základní pravidla, jimiž se řídí výslovnost domácí slovní zásoby. Výběr zahrnuje všechny varianty výslovnosti, jež kodifikace přijímá jako spisovné, a dále formy bez kolísání, v nichž je však rozdíl mezi výslovností a pravopisem. Kromě toho jsou uvedeny nejčastější chybné formy. Materiál tak umožňuje řešit z hlediska správnosti většinu hláskových změn, která se v projevu objeví; může tedy v tomto směru nahradit kodifikační příručku.

Výklad je rozdělen do oddílů podle popisovaných zvukových jevů. Kde je třeba, je připojena stručná charakteristika jevu. Jednotlivá pravidla jsou demonstrována příklady volenými tak, aby byly zastoupeny všechny odlišné typy. Text příkladů je uspořádán ve formě tabulek o čtyřech sloupcích. V prvním sloupci je vždy uveden příklad zapsaný obvyklým pravopisem, v druhém sloupci je uvedena správná varianta výslovnosti, ve třetím sloupci varianta chybná, obě zapsané fonetickou transkripcí; ve čtvrtém sloupci je případně připojena ještě stručná charakteristika působení nespisovné formy. Pro snadnější orientaci jsou jednotlivá pravidla ještě číslována průběžně v celém textu.

Pro naznačení výslovnosti používáme zápis českou fonetickou transkripcí, v zjednodušené podobě. Proti běžnému transkripčnímu úzu je délka označována čárkou nad samohláskou a nikoli dvojtečkou za ní; samohlásky krátké i dlouhé označujeme stejnými literami, rozdíly v kvalitě registrujeme pomocnými diakritiky pouze tam, kde přesahují toleranci kodifikace (v transkripci češtiny pro vědecký popis a mezijazykové srovnávání se činí rozdíl u samohlásek i-ových, krátké i je označováno symbolem pro otevřené samohlásky, tedy i proti i:).

2.4 Zkratky použité v přehledu pravidel (plná tabulka transkripce je uvedena v příloze)

V = samohláska (vokál)	Ṿ = zavřená výslovnost V
K = souhláska (konsonant)	V̥ = otevřená výslovnost V
OČ = obecná čeština	ə = redukováná samohláska
M = moravská oblast	ɤ = "tvrdé" i v nářečí
Č = česká oblast	ʔ = ráz
Z = znělá hláska	ṛ̌ = neznělá varianta ř
N = neznělá hláska	ḏz = znělá afrikáta prealveolární
J = jedinečná hláska	ḏž = znělá afrikáta postalveolární
/ = předěl mezi takty	x = hláska "ch"
// = předěl mezi úseky	
* = přízvuková slabika taktu	

3 Přehled pravidel

3.1 Samohlásky

Správná a zřetelná výslovnost samohlásek je nezbytnou podmínkou kultivovaného mluveného projevu. Výrazně ovlivňuje srozumitelnost, protože na ní závisí nejen sluchové vnímání samohlásek samých, ale také rozpoznání sousedních souhlásek. Výslovnost samohlásek rovněž ovlivňuje stylovém hodnocení projevu, protože jejich deformace se promítají do stavby celé slabiky, zasahují rytmickou rovinu řeči a posluchač je velmi snadno hodnotí jako nedbalost, slangovou výslovnost atd.

3.11 Kvantita samohlásek

Kvantita (délka) samohlásek v češtině rozlišuje význam slova (např. rada - ráda, sama - samá atd.) a značí se v písmu.

- (1) Kodifikace žádá dodržení základní podoby slova, všechny druhy odchylek v délce samohlásek jsou nesprávné. Odchytky vznikají jednak v závislosti na stylu a tempu projevu, jednak jsou projevem nářečí. Nejčastější z nich uvádíme dále.

A. Krácení

- a) Krácení nezávislé na nářečí se objevuje častěji v koncovkách než ve kmeni slova a u slov frekventovaných než u výrazů méně častých. Rozdílly jsou i mezi jednotlivými samohláskami.
- (2) aa) Postihuje nejčastěji samohlásky *í, ú*
vím, vidím	=	vim, vid'im	OČ; vždy snižuje
prosím	=	prosim	stylovou úroveň
půjdu domů	=	puđu domu	projevu
- (3) ab) Ve spisovných projevech se často krátí koncovky -ého, -ému, -ího, -ími atd.
zahraničního	=	zahraňičního	styl projevu
loňského	=	loňskeho	ovlivňuje, je-li
letošnímu	=	letošňimu	časté
slovenskému	=	slovenskemu	
- (4) b) Krácení, které závisí na nářečí:
- Ve skupině lašských nářečí (severní M., Ostravsko) chybí rozdíl krátkých a dlouhých samohlásek, samohlásky se vyslovují krátce (tedy nejen koncovky, ale i samohlásky uvnitř slova). Je to výslovnost nápadná a je-li doprovázena dalšími změnami (rozdíl [i]-[y], přízvuk na předposlední slabice ap.), bývá snadno hodnocena jako výslovnost cizince.
jednoduché úkoly	=	jednoduche ukoly
náročné období	=	naročne období
vítejte u nás	=	vítejte u nas
jsem rád, ráda	=	jsem rad, rada

B. Dloužení je především dvojího druhu:

- (5) a) Dloužení vokálu na konci slova před pauzou (na konci promluvového úseku)
máte pravdu,	=	máte pravduu //	OČ; snadno
není dobře	=	neňi dobřee //	působí až periferně;
zastírat nedostatky	=	zast'írat nedostatkii//	
- (6) b) dloužení kmenového vokálu při emocionálně zabarveném projevu
moře! bože!		móře, bóže	emfatické

Příklad	Správně	Chybně	Platnost
---------	---------	--------	----------

3.12 Kvalita samohlásek

- (7) Samohlásky v češtině jsou v relativně neutrální z hlediska otevřenosti a zavřenosti, jejich kvalita by neměla kolísat vzhledem k délce, souhláskovému okolí, ani umístění ve slově. Odchytky jsou závislé na zřetelnosti artikulace, na tempu projevu a také na nářečí. Norma toleruje mírné rozdíly mezi českou a moravskou variantou výslovnosti. Nápadné změny ve výslovnosti samohlásek mají obvykle negativní vliv na styl projevu, příliš otevřená výslovnost i na jeho srozumitelnost.

Pouze u samohlásek i-ových je prokazatelný rozdíl mezi otevřenějším krátkým [ɪ] a zavřenějším dlouhým [i:] (odtud rozdíly v „odborné“ transkripci). Je zřetelný zejména v českém regionu. Výslovnost krátkého [ɪ] také poněkud kolísá v závislosti na kontextu, otevřenost je výraznější v otevřených slabikách, po labiálách a velárách ap.

- (8) a) Příliš **otevřená** výslovnost (také tzv. "široká"); při této výslovnosti se zmenšují rozdíly mezi samohláskami, takže se (v různém stupni) blíží $i \rightarrow e$, $u \rightarrow o$, $e \rightarrow a$, $o \rightarrow a$.

Otevřené samohlásky mají dvojí původ. Jednak vznikají při nedbalé výslovnosti, jednak se objevují vlivem nářečí (jsou typické pro tzv. "pražštinu"). I když výsledná podoba není zcela shodná, běžný uživatel jazyka oba případy nerozlišuje a hodnotí projev většinou jako nedbalý. Otevřená výslovnost vznikající z nedbalosti je nápadná zejména u samohlásek *i, u, e*, častěji postihuje samohlásky krátké než dlouhé, častá je v koncovkách, vliv mívá i předcházející souhláska (otevřenost podporuje např. sousedství hlásek *retných*, také *ř*, *ch*, *h aj*). Uvedeme několik příkladů:

vid', pánovi	vɪʔ, pánɔvɪ / veʔ, pánove	OČ středočeského typu,
z Prahy	s prahɪ /s prahe	nářeční (pražština)
prosím, závodu	prɔsɪm /prasem, zāvɔdɔ	působí nedbale, snižuje
televize	teleʋɪzɛ / televeze	srozumitelnost
lidové noviny	lɪdɔʋɛ nɔʋɪnɪ / ledové novene	
kdo, co	kɔɔ, cɔ / kda, ca	

- (9) b) Příliš **zavřená** výslovnost V (také tzv. „úzká“). Je nápadná zejména u krátkých samohlásek *i*, *e* a u dlouhého *é*.

pánovi z Moravy	pánovɪ z moravɪ
velkého, noci	veʔkɛho nocɪ

- (10) c) **Redukovaná** (nezřetelná) výslovnost V. Je výsledkem nedbalé nebo příliš rychlé výslovnosti. Často se objevuje zejména tehdy, stojí-li samohláska mezi souhláskami, tvořenými přibližně na stejném místě, zejména v delších slovech.

podporuje snahu	=	podpɔruje snahu	snižuje
z konference	=	s konfɛrɛnce	srozumitelnost,
severoamerický	=	seʋɛroamɛrickɪ	vždy
stabilita	=	stabɛlita	nedbalé
nenechala ho	=	nɛnɛchɔla ho	
na nutnost	=	na nɛtnost	

Příklad	Správně	Chybně	Platnost
(11) d) Výslovnost "tvrdého" [ɣ] po některých souhláskách. Objevuje se i ve spisovném projevu u mluvčích z oblasti lašských nářečí. Je vždy nápadná, viz poznámky o krácení. Jen částečně se kryje s pravopisem.			
vývoz, výroba	vívos, víroba	vɣvos, vɣroba	
je nezbytné	je nezbitné	je nezbytné	
řízení	řízeň	řɣzeň	

3.2 RÁZ (tvrdý hlasový začátek)

Tvrdý hlasový začátek, tzv. ráz, je pevnější sevření hlasivek na začátku samohlásky, které se z hlediska sluchové percepce projevuje jako zřetelnější oddělení samohlásky od předcházející slabiky. Je-li ráz tvořen přirozeně, bez křečovitého sevření v hrtanu, hlasivkám neškodí (jak bylo dříve tradováno). Způsob používání rázu patří k obecným charakteristikám konkrétního jazyka. V češtině se ráz používá před V na začátku slova nebo uvnitř slova po předponě; automaticky se ho používá po pauze; jinak je jeho výskyt většinou fakultativní.

přišel otec	přišel ?otec <i>i</i> přišel otec	(s přesunutím slab. švu) přiše lotec	užití rázu podporuje zřetelnost projevu;
viděl oknem	vid'el ?oknem <i>i</i> vid'el oknem	vid'ě loknem	frekvence jeho užití souvisí i s tempem řeči
tam oře	tam ?oře <i>i</i> tam oře	ta moře	
nejupřímnější	nej?upřímnější <i>i</i> nejupřímnější		

Dále uvádíme pravidla pro použití rázu v různých slovních kombinacích.

3.21 Kodifikace určuje použití rázu takto:

- (12) a) požaduje výslovnost s rázem po neslabičných předložkách:
k oknu	k?oknu	koknu,	OČ, nepečlivé
z okna	s?okna	sokna, fokně	
v okně	f?okně	<i>nebo:</i>
goknu, zokna, vokně	
- nářeční, M
- b) výslovnost s rázem doporučuje:
- (13) ba) po nepřízvučném jednoslabičném slově:
byl ospalý	bil?ospalí
oťon	toť ?on
- (14) bb) mezi dvěma V na hranici předložky nebo předpony:
do okna	do?okna	zejména je třeba
bránit splynutí
obou V
doopravdy	do?opravdi	
poučit	po?učit	
po ulici	po?ulici	
za Evou	za?evou	
neustále	ne?ustále	

u okna	u?okna		
Příklad	Správně	Chybně	Platnost

3.22 Na užití rázu závisí znělost nebo neznělost koncové (párové) souhlásky předcházejícího slova

- (15) a) při použití rázu je předcházející (párová) souhláska vždy neznělá (výslovnost nekolísá)

bezodkladně	bes?otkladně	(nechybuje se)
pod oknem	pot?oknem	
dub opadal	dup ?opadal	

- b) při vypuštění rázu záleží na tom, jaká slova vedle sebe stojí:

- (16) ba) na hranici předpony nebo jednoslabičné přízvučné předložky je předcházející souhláska znělá

bezodkladně	bezotkladně	besotkladně	pro většinu
pod oknem	podoknem	potoknem	posluchačů
bez ustání	bezustání	besustání	nepřirozené
přes oceán	přezocean	přesocean	

- (17) bb) na hranici dvou slov je předcházející souhláska neznělá

dub opadal	dup opadal	dub opadal	nářeční, M
lev usnul	lef usnul	lev usnul	
pět oken	pjet oken	pjed oken	

3.3 Spojení dvou (foneticky) stejných souhlásek

Stojí-li vedle sebe dvě stejné souhlásky, snadno ve výslovnosti splývají. Přijatelnost tohoto jevu v kultivovaném projevu záleží především na tom, zda k němu dochází uvnitř slova nebo na hranici mezi slovy.

3.31 Uvnitř slova se řídí výslovnost následujícími pravidly:

A. Kodifikace požaduje výslovnost **zdvojenou**, jde-li o rozlišení významu

- (18) aa)

racci	racci	raci	OČ , nedbalé
předtančení	přettančení	přetančení	
nejjistější	nejjist'ejší	nejist'ejší	
křeččí	kreččí	křečí	

- (19) ab) v imperativních tvarech na -me

oznamme	oznamme	ozname	zjednodušení
uvědomme si	uvjedomme si	uvjedome si	působí nedbale

- (20) b) kodifikace doporučuje výslovnost zdvojenou na hranici složenin

půllitr	půllitr	zjednodušení
dvojjazyčně,	dvojjazične	působí nedbale

- (21) c) kodifikace doporučuje výslovnost zjednodušenou uvnitř kmene slova nebo na morfologickém švu, který zřetelně nepociťujeme

panna	pana	výslovnost obou
Anna	ana	K působí jako
měkký	mňekí	hyperkorektní,
kamenná	kamená	vhodná jen ve zvlášť
		pečlivém stylu

- (22) d) na zřetelném morfologickém švu je možná výslovnost obojí, záleží na pečlivosti a stylu projevu

vyšší	višší i viší	stylová platnost
-------	--------------	------------------

bezzubý babiččin Příklad	bezzubí <i>i</i> bezubí babiččin <i>i</i> babičin Správně	Chybně	u různých případů různá Platnost
--------------------------------	---	--------	--

3.32 Na rozhraní dvou slov:

- (23) Na hranici dvou slov je požadována bez výjimky výslovnost zdvojená (i mezi předložkou a jménem)

byl líný	bil líný	bilíný	OČ; zřetelně nedbalé
náš život	náž život	náživot	snižuje
nad domem	nad domem	nadomem	srozumitelnost
mluvíš špatně	mluvíš špatně	mluvíšpatně	(i záměna významu)
nad tebe	nat tebe	natebe	(i záměna významu)

3.4 Asimilace znělosti

Asimilace znělosti znamená, že dochází k vzájemnému přizpůsobení znělosti (nebo neznělosti) hlásek ve skupině, hláska mění svou znělostní kvalitu vlivem hlásky sousední. Asimilace znělosti je nejrozšířenější souhláskovou změnou v češtině. Je to zároveň jev, který značně odlišuje optický a zvukový obraz slova, protože pravopis zachycuje původní morfologické složení a asimilaci znělosti nebere v úvahu. Při formulaci pravidel asimilace znělosti je důležité rozlišení hlásek párových a jedinečných.

3.41 Asimilace uvnitř slova

- (24) a) Vždy se provádí u hlásek párových, výslovnost skupiny se řídí podle znělosti hlásky poslední; provedení asimilace je závazné:

tedy $Z + N = NN$, $N + Z = ZZ$

kdo	gdo	nechybuje se
zpívat	spívat	
nožka	noška	
prosba	prozba	
sbor	zbor	
sdružení	združení	
nadhodit	nadhodit	
nadcenit	natceňit	
odbor	odbor	
odpor	otpor	

- (25) b) Neprovádí se před hláskami jedinečnými (tj. před sonorami),

tedy platí: $Z + J = ZJ$, $N + J = NJ$

směna	smňena	chybuje se	
změna	zmňena	jen výjimečně	
prát	prát		
brát	brát		
jsme	(j)sme	zme	nářeční, M.
čtvrtletí	čtvrtletí	čtvrđletí	dostí obecné

3.42 Změny ve znělosti hlásek na rozhraní dvou slov

- (26) a) Na konci slova před pauzou se ztrácí znělost párových znělých hlásek, hlásky znělé se mění ve svůj neznělý protějšek.

lov	lof	nechybuje se
soud	sout	
nůž	nůš	

- b) Tato párová hláska na konci slova zůstává neznělá, je-li první hláska následujícího slova

Příklad	Správně	Chybně	Platnost
(27) ba) také neznělá			
lov ptáků	lof ptáků	nechybuje se	
soud skončil	sout skončil		
než půjde	neš půjde		
před tebou	přet tebou		
(28) bb) jedinečná			
lov ryb	lof rip	lov rip	nářeční, M.
soud nezačne	sout nezačne	soud nezačne	
než najde	neš najde	než najde	
máš rýmu	máš římu	máž římu	
(29) c) Na konci jednoslabičné (přízvučné) předložky se před hláskou jedinečnou vyslovuje párová znělá.			
nad lesem	nad lesem	nat lesem	působí
od rána	od rána	ot rána	nepřirozeně
(30) d) Párová hláska na konci slova se stává znělou, následuje-li opět znělá hláska párová (a není-li mezi slovy pauza).			
lov zvíře	lov zvjeře	lof svjeře	výsl. "nečeská",
soud začne	soud začne	sout sačne	vzniká někdy
než bude	než bude	neš pude	ze snahy
před domem	před domem	přet tomem	o pečlivost
pět bodů	pjet bodů	pjet podů	při neznalosti
naš dům	náž dům	naš tům	normy

3.43 Případy zvláštní

Pravidla (24) až (30) zachycují obvyklý průběh asimilace znělosti ve spisovné češtině. V několika dále uvedených případech probíhají asimilační změny částečně odlišně.

a) Hláska *v*

- (31) aa) Před neznělými souhláskami a na konci slova před pauzou ztrácí hláska *v* svou znělost (provádí se pravidelná asimilace znělosti).
vtip	řtip	nechybuje se
opravte	oprafte	
kov	kof	
v kole	f kole	
chov slepic	chof slepic	
- (32) ab) Hláska *v* však sama asimilaci nezpůsobuje, výslovnost před *v* odpovídá tedy výslovnosti před sonorami (jedinečnými hláskami)
svolat	svolat		uvnitř slova
zvolat	zvolat		se nechybuje
květ	kvjet		
k vodě	k voďe	g vodě	OČ, nářeční
tak vidíš	tak vidíš	tag vidíš	
hned vedle	hnet vedle	hned vedle	
(po předložkách):			
nad vodou	nad vodou	nat vodou	

Příklad	Správně	Chybně	Platnost
b) Hláška ř			
(33) ba) Hláška ř uvnitř slova ve skupině s neznělou souhláskou ztrácí znělost (a to nejen před neznělou souhláskou, ale i po ní); znělost ztrácí také na konci slova před pauzou			
hořký	hořkí	nechybuje se	
tři	tři		
keř	keř		
(34) bb) Hláška ř mezi samohláskami a na začátku slova před samohláskou zůstává vždy znělá; na začátku slova způsobuje asimilaci předcházející párové souhlásky.			
k řece	g řece	k řece	z hyperkorektní snahy
máš říci	máž říci	máš říci	při neznalosti normy
c) Souhláskové spojení sh uvnitř slova			
(35) ca) Vyslovuje se buď jako [sx] (obvyklé v Čechách) nebo jako [zh] (obvyklé na Moravě); obojí výslovnost je považována za spisovnou			
shoda	sxoda i zhoda		
shromáždít	sxromáždít i zhromáždít		
shovívavý	sxovívavý i zhovívavý		
(36) cb) Ve slovech shora, shůry, shluk je spisovná pouze výslovnost znělá			
shora	zhora	nechybuje se	
shůry	zhůri		
shluk	zhluk		
d) Výslovnost neslabičných předložek s, z			
(37) da) Před párovou souhláskou na začátku následujícího slova se výslovnost řídí asimilací.			
znělosti			
z domu	z domu	nechybuje se	
s domem	z domem		
z pole	s pole		
s polem	s polem		
(38) db) Před jedinečnou souhláskou a před v na začátku následujícího slova psané z zůstává vyslovováno [z], psané s může být vyslovováno buď [s] nebo [z], a to v 2. i v 7. pádě; předložka s v 2. pádě vyslovovaná jako [s] naznačuje výslovně pohyb s povrchu dolů			
z jara	z jara	s jara	působí
z lesa	z lesa	s lesa	nepřirozeně
s věže	z věže i s věže		
s mostu	z mostu i s mostu		
s lesem	s lesem i z lesem		
s Jiřím	s Jiřím i z Jiřím		
(39) dc) Ve spojení s osobními zájmeny se předložka s v 7. pádě vyslovuje pouze [s].			
s námi	s námi	nechybuje se	
s vámi	s vámi		

- (40) e) Předložka *přes* se vyslovuje, jako by na konci bylo psáno *z*, tedy se znělým [z] před jedinečnými souhláskami a před vokálem bez rázu

přes pole	přez pole	nechybuje se	
přes bránu	přez bránu		
Příklad	Správně	Chybně	Platnost
přes jezero	přez jezero	přes jezero	(viz 16, 29)
přes okno	přez okno	přes okno	(viz 16)

f) Rozkazovací způsob l. os. množ.č. na -me:

- (41) fa) Končí-li kmen na znělou souhlásku párovou, doporučuje se výslovnost se ztrátou znělosti na konci kmene; výslovnost s původní souhláskou kodifikace přijímá jako oblastní spisovnou variantu

bud'me	buťme <i>i</i> bud'me	
snažme se	snašme se <i>i</i>	
	snažme se	M.
povězme	povjesme <i>i</i>	
	povjezme	M.

- (42) fb) Končí-li kmen neznělou párovou souhláskou, je spisovná pouze výslovnost neznělá

vraťme	vraťme	vrad'me	nářeční, M.
pověsme	povjesme	povjezme	
(od <i>pověsit</i>)			
kupme	kupme	kubme	

g) Změny znělosti u substantiv vzniklé analogií

- (43) ga) 2.p. množ.č. u slov typu *kresba*, *svatba*: Ve všech ostatních tvarech těchto slov vzniká asimilací znělosti před koncovkou -ba znělá hláska, např. [krezba]; tato znělá hláska se pak přenáší analogií do 2. pádu množ.č.; znělá výslovnost je považována vždy za spisovnou; výslovnost s neznělou hláskou se u některých slov ještě přijímá, častěji se považuje již za hyperkorektní.

kreseb	krezeb	? kresep	pociťováno jako
proseb	prozeb	? proseb	hyperkorektní,
svateb	svadep <i>i</i> svateb		ovšem u různých
modliteb	modlidep		případů různě silně
	<i>i</i> modliteb		

- (44) gb) U adjektiv odvozených od výše uvedených slov se přijímá obojí výslovnost

kresebná	krezebná <i>i</i> kresebná
svatební	svatebňí <i>i</i> svadebňí
prosebně	prozebňe <i>i</i> prosebňe

- (45) gc) V případech, kdy může naopak analogií dojít v 2.p.pl. k přenesení neznělé souhlásky, žádá výslovnostní norma zachování znělosti (př. [tuška])

tužek	tužek	tušek
přezek	přezek	přesek

3.5 Asimilace artikulační

Artikulační asimilace je hlásková změna, při které se vedle sebe stojící hlásky opět navzájem přizpůsobují, ne však zněním hlasu, ale výslovností v nadhrtanových dutinách. V češtině se přizpůsobuje především místo, kde se hláska tvoří, nebo způsob, jak se tvoří.

3.51 Pro všechny změny tohoto typu platí základní pravidlo:

- (46) Žádná artikulační asimilace není považována za spisovnou, objeví-li se na hranici dvou slov (a to ani ve spojení předložky se jménem). Změny uvnitř slova řeší kodifikace následujícím způsobem:

Příklad	Správně	Chybně	Platnost
3.52 Artikulační asimilace se změnou <i>místa tvoření</i> (nejčastější typy)			
(47) a)	Hlásky <i>n</i> se před <i>k, g</i> vyslovuje jako zadní (měkkopatrové) [ŋ]; tato změna je uvnitř slova závazná, na rozhraní dvou slov naopak nespisovná.		
venku	veŋku	venku	nářeční event.
maminka	mamiŋka	maminka	hyperkorektní
Kongo	koŋgo	kongo	výslovnost
ten král	ten král	teŋ král	OČ
pan Kovář	pan kovář	paŋ kovář	
b)	Hlásky <i>n</i> před retnými souhláskami <i>p, b</i>		
(48) ba)	Zůstává ve spisovné výslovnosti zachována		
honba	honba	homba	
klenba	klenba	klemba	
hanba	hanba	hamba	
(49) bb)	Ve slově <i>bonbon</i> je spisovná i výslovnost <i>m</i> ; také ve slově <i>hanba</i> užitým jako citoslovce		
bonbon	bonbon i bombón		
hanba	hanba! i hamba!		
(50) c)	Hlásky <i>m</i> před <i>v, f</i> může být uvnitř slova vyslovována jako retozubné [ɱ]		
tramvaj	tramvaj i traɱvaj		
nymfa	nimfa i niɱfa		
(51) d)	Výslovnost [ɱ] za <i>n</i> (před <i>v, f</i>) je vždy nespisovná		
konvička	konvička	koɱvička	výrazně OČ
konference	konference	koɱference	
(52) e)	Hlásky <i>t, d</i> před <i>ň</i> se mohou uvnitř slova nahradit hláskami <i>t', d'</i> ; hlásky <i>n</i> před <i>t', d'</i> se může nahradit hláskou <i>ň</i>		
špatně	špatně i		přesnější výslov.
	špaťně		bez asimilace
hodně	hodně i		je výhodnější
	hod'ně		z hlediska
studenti	student'ňi i		srozumitelnosti
	studenťňi		
nad ním	nad ňím	nad' ňím	OČ
on děkuje	on d'ěkuje	oň d'ěkuje	
(53) f)	Ve spojení souhlásek <i>tt', dd', nň</i> požaduje spisovná výslovnost zachování obou souhlásek beze změny;		
oddíl	oddíl	od'díl n. od'íl	OČ
předtisk	přett'isk	přet't'isk n. přet'isk	
on nic neví	on ňic neví	oň ňic neví n. oňic neví	
(54) g)	Skupinu <i>tť</i> je rovněž nutno vyslovovat beze změny		
pojďte	pojťte	pojte	OČ, zřetelně
odpusťte	otpušťte	otpuste	nepečlivě

- (55) h) Ve skupinách sykavek a polosykavek, které se liší místem tvoření, požaduje se vždy plná výslovnost obou hlásek beze změny a bez zjednodušení

zčervenat	sčervenat	ščervenat	OČ
sčítat	sčítat	ščítat	
Příklad	Správně	Chybně	Platnost
rozšířit	rosšířit	roššířit n.rošířit	
rozžehnout	rozžehnout	rožžehnout n rožehnout	
z Čech	s čech	š čech	
pražský	prašský	praskí	
mužský	mušský	muskí	

3.53 Artikulační asimilace se změnou **způsobu tvoření**

- a) Ve spojení explozív *t, d* s úžínovou hláskou *s* vzniká snadno polozávěrové *c*; podobně ve spojení *t, d* se *š* vzniká *č*

- (56) aa) Kodifikace připouští tuto výslovnost (vedle výslovnosti plné) jako spisovnou uvnitř slova na švu přípony, resp. tam, kde se necítí morfologické složení slova

dětský	d'etskí <i>i</i> d'eckí	plná výslovnost
bohatství	bohatství <i>i</i> bohactví	působí jako
městský	mňestský <i>i</i> mňesckí	zřetelně spisovná
větší	vjetší <i>i</i> vječí	
kratší	kratší <i>i</i> kračí	

- (57) ab) Na švu předpony požaduje norma již výslovnost plnou, podobně jako na hranici dvou slov

podstavec	potstavec	poctavec	dojem nedbalosti
předsíň	přetsíň	přecíň	je u různých slov
podskalí	potskalí	počkali	různě silný; u [tš]
podšívká	potšífka	počífka	je zjednodušení
nadšené	natšené	načené	pocit'ováno
pod sebou	pot sebou	pocebou	více, než u [ts];
od sester	ot sester	ocester	na hranici slov
dvacet šest	dvacet šest	dvacečest	je zjednodušení
pět švestek	pjet švestek	pječvestek	výrazně nedbalé

- (58) b) Ve spojení hlásek *t, d + z, ž* snadno vznikají polozávěrové hlásky [d̥z], [d̥ž]; kodifikace dává přednost plné výslovnosti; zjednodušení připouští jako variantu v běžné výslovnosti podle podobných zásad, jako u *ts, tš*.

podzim	podzim <i>i</i> podzim		
Bydžov	bidžof <i>i</i> biďžof		
nadzemský	nadzemský	nadžemský	
od země	od zemně	odžemně	na rozhraní slov
od života	od života	odživota	výrazně nedbalé

- (59) c) Ve spojení hlásek *n, ň* se sykavkami *s, z, š, ž* se požaduje plná výslovnost obou hlásek

ženská	ženská	žencká	OČ
panský	panskí	panckí	
Slovensko	slovensko	slovencko	
menší	menší	menčí, meňčí	
loňský	loňský	loňckí, lonckí	
Honza	honza	hondza	

manžel manžel mandžel, maňdžel

3.6 Výslovnost některých dalších souhláskových skupin

a) Spojení t,d + c,č:

(60) aa) v naprosté většině případů požaduje kodifikace plnou výslovnost obou hlásek

Příklad	Správně	Chybně	Platnost otci
otci	oci	OČ	
matce	matce	mace	
krátce	krátce	kráce	
matčin	matčin	mačin	
předčasně	přetčasně	přečasně	
pod cenou	pot ceňou	pocenou	

(61) ab) Výjimkou jsou následující případy, kdy je základní formou forma zjednodušená; dodržení plné výslovnosti je příznakem vyššího stylu, v běžné spisovné mluvní situaci působí až hyperkorektně.

dcera	cera <i>i</i> tcera
srdce	srce <i>i</i> rtce

(62) b) Ve spojení *c+t* na konci slova a *č+t* na začátku slova žádá kodifikace nezměněnou výslovnost obou hlásek

jedenáct	jedenáct	jedenást	nářeční, M.
čtvrt	čtvrt	štvrt	i OČ
čtrnáct	čtrnáct	štrnáct, štrnást	

(63) c) Ve spojení *p+ s, š* žádá kodifikace nezměněnou výslovnost obou hlásek

kapsa	kapsa	kapca	výrazně OČ
lepší	lepší	lepčí	

(64) d) Psané *mě* má být vyslovováno pouze [mňe]

město	mňesto	mjesto	nářeční,
změna	zmňena	zmjena	někdy archaické
v zimě	v zimňe	v zimje	

(65) e) Počáteční souhláskové skupiny, jako např. *gd-*, *tk-*, *kt-*, *hř-*, je třeba vyslovovat plně.

když,	gdiš	diš	
kdyby	gdibi	dibi	výrazně OČ
tkanička	tkaňička	kaňička	
který	kterí	kerí	
hřebík	hřebík	řebík	

3.7 Vícečlenné souhláskové skupiny, v nichž se připouští zjednodušení

a) V l. p. množ. č. muž. r. přídavných jmen na -ský:

(66) aa) končí-li kmen na sykavku, dochází ke zjednodušení; je-li však třeba dosáhnout lepší zřetelnosti, zůstává výslovnost plná:

francouzští	francouští
pražští	praští <i>i</i> prašští
zderazští	zderaští" <i>i</i> zderasští

(67) ab) končí-li kmen na ř, je správná výslovnost oboji

jaroměřští	jaromněřští <i>i</i> jaromněřtí
------------	---------------------------------

(68) b) Ve skupině *šťk* je uvnitř slova vedle plné výslovnosti spisovná i výslovnost [štk]; není však přípustné vynechání hlásky

tloušťka	tloušťka <i>i</i>	tlouška
dršťky	tloušťka	drški
	dršťki <i>i</i>	

držtki

Příklad	Správně	Chybně	Platnost
(69) c) Ve skupině <i>zdn</i> se vedle plné výslovnosti připouští uvnitř slova v zběžné spisovné výslovnosti také zjednodušení na [zn]			
prázdnó	prázdnó <i>i</i> prázno		
prázdňinový	prázdňinový <i>i</i> prázňinový		
(70) d) Ve spojení předpony <i>vz-</i> s následující retnou souhláskou <i>b, p</i> je v běžné výslovnosti přípustné i zjednodušení, nedojde-li k záměně významu			
vzpomínka	fspomínka <i>i</i> spomínka		v pečlivější výslovnosti
vzbudit	vzbud'it <i>i</i> zbud'it		raději
vzdát	vzdát	zdát	nezjednodušujeme
vzpínat	fspínat	spínat	

3.8 Spisovná výslovnost některých slov jednotlivě

- a) Tvary slovesa *býti*: *jsem, jsi, jsme, jste, jsou*
- (71) aa) Jsou-li součásti složeného tvaru, mohou se ve spisovném projevu vyslovovat obojím způsobem, tedy plně nebo bez *j*. Volba varianty je stylově příznaková, vliv má i tempo a zřetelnost projevu. Po *K* působí výslovnost s [j] jako zřetelně pečlivá, často hyperkorektní; po *V* je výsl. s [j] často neutrální, vynechání ve vyšším stylu působí nedbale.
byl jsem	bil sem <i>i</i> bil jsem
šel jsem	šel sem <i>i</i> šel jsem
viděli jsme	vid'eli sme <i>i</i>
vid'eli jsme
kde jste seděli	gde ste seděli <i>i</i>
gde jste sed'eli
- (72) ab) Výslovnost *j* se zachovává, má-li tvar slovesa *býti* význam existenční, zejména pak pod důrazem
podmínky pro to	podmínki pro to	
jsou	jsou	sou
kdo jste?	gdo jste?	gdo ste?
- (73) ac) Výslovnost *j* se zachovává v postavení na začátku věty
Jsem rád.	jsem rád	sem rád
Jsou to oni?	jsou to oni?	sou to oni?
- (74) b) V tvarech slovesa *jíti* se vynechání *j* nepřipouští
jde domů	jde domú	de domú	OČ
zase jde pozdě	zase jde pozd'e	zase de pozd'e	
- (75) c) Ve výslovnosti číslovek *sedm, osm* a ve slovech od nich odvozených přijímá kodifikace slabikotvorného *m* také výslovnost s vkladným *u*; není připuštěna asimilace na slabikotvorné *n*
sedm	sedm <i>i</i> sedum	sedn	nářeč., M.
osmnáctkrát	osmnáctkrát <i>i</i>
sumnáctkrát	osnáctkrát	
osm	osm <i>i</i> osum	osn	
- (76) d) Ve slovech *ctnost* a *egyptský* je přípustná vedle plné výslovnosti také výslovnost s vynecháním *t*
ctnost	ctnost <i>i</i> cnost	
egyptský	egyptský <i>i</i>	egipckí

egipští

Příklad	Správně	Chybně	Platnost
(77) e) V imperativu <i>přijď, přijďte</i> je přípustná vedle plné formy také výslovnost bez <i>j</i> přijď přijďte	přijť i přitť přijitťe i přitťe	příte, přite	OČ
(78) f) V imperativech jiných sloves je výslovnost <i>j</i> nutno dodržet bij pij pijte	bij pij pijte	bí pí píte, pite	OČ
(79) g) Ve slovech <i>džbán, džber</i> se připouští vedle [dž] také výslovnost s <i>ž</i> džbán džber	ďžbán i žbán ďžber i žber	výslovnost se ž je už značně zběžná	

3.9 Normativní aspekty v oblasti prozodie

Ortoepická kodifikace v češtině je zaměřena především na problematiku hlásek a hláskových skupin. V oblasti prozodie (tj. modulace souvislé řeči) si normativní příručka všímá pouze dvou témat: slovního přízvuku u předložkových spojení a intonačního průběhu zjišťovací otázky.

3.91 Slovní přízvuk v předložkovém spojení

Slovní přízvuk je v češtině pevný a váže se k první slabice slova. Členění na tzv. mluvní takty se většinou shoduje se slovními hranicemi (např. *'Uvádíme / 'poslední / 'zpravodajskou / 'relaci / 'dnešního / 'vysílání*). Výjimku tvoří jednoslabičná slova, která se často spojují se sousedním slovem do jednoho taktu. Z hlediska rytmického členění vznikají pak různé varianty. (V příkladech označujeme hranice taktů značkou / a přízvuk značkou ', text zde zapisujeme obvyklým pravopisem.). Ve stručnosti:

Jednoslabičné slovo může být „nepřízvukné“ a váže se k mluvnímu taktu předcházejícímu, méně často následujícímu (tzv. předrážka). Např.. *'Pozvánku vám / 'bude / 'tlumočit / náš 'brněnský / 'zpravodaj*. Jindy je jednoslabičné slovo první, „přízvuknou“ slabikou taktu a váže k sobě další slovo, které samostatnost ztrácí. Např. *'Byl se tam / 'včera / 'podívat. 'Byl doma / 'sám.* vedle *Byl 'doma / 'sám.* Jednoslabičné slovo může tvořit i samostatný takt, viz výše.

Velmi pevným spojením dvou slov v jednom taktu je spojení jednoslabičné předložky se jménem, zejména zájmenem a substantivem. V běžné mluvené řeči je v tom případě „přízvuk“ obvykle na předložce, předložka se stává počáteční slabikou taktu jako celku. Toto řešení přijímá kodifikační příručka jako základní variantu (viz dále). Při čtení textu nebo při formulačních nesnázích ve složitějším projevu se však předložka snadno odtrhává. Proto kodifikace v určitých kombinacích připouští i variantu, v níž se předložka stává zvukovou předrážkou. Vždy je však součástí téhož taktu jako jméno, k němuž se významově váže. Z hlediska stylu se častá „nepřízvuknost“ předložek brzy pociťuje jako neobratnost mluvčího.

- (80) a) Při spojení jednoslabičných předložek pravých (tj. předložek jako *na, nad, po, pod, před, přes, při, za, o, u*, atd.), včetně vokalizovaných předložek neslabičných (*ve, se, ze, ke, ku*) se jménem, které předložka řídí, je první „přízvuknou“ slabikou taktu předložka a následující jméno (podstatné, přídavné, zájmeno) svou samostatnost ztrácí. Při správné realizaci se tedy neliší např. dvojice *do stanu - dostanu, od vos - odvoz* atd.

Př.(1)

správně: 'Usedl/ 'ke stolu / a 'rozložil/ 'před sebe/ 'noviny
nikoli: 'Usedl ke/ 'stolu / a 'rozložil před/ 'sebe/ 'noviny
také ne: 'Usedl / ke'stolu/ a 'rozložil/ před 'sebe/ 'noviny
Př.(2)

správně: 'Pojedeme/ 'na výlet/ 'na Šumavu/ 'nebo/ 'doVysokých/ 'Tater
nikoli: 'Pojedeme na /'výlet na /'Šumavu/ 'nebodo/ 'Vysokých/ 'Tater
také ne: 'Pojedeme/ na 'výlet/ na 'Šumavu
a raději ani: 'nebo / do 'Vysokých/ 'Tater

- b) Přesun přízvučného začátku taktu z předložky na následující jméno lze jako alternativní možnost připustit v dále uvedených případech; je však třeba dbát o to, aby se předložka nespojila s předcházejícím slovem.

(81) ba) Předložka může být předrážkou, následuje-li příliš dlouhé slovo

Př.(3)

správně: 'Nepřijel / 'ani / 'na velikonoční/ 'svátky
nebo : 'Nepřijel / 'ani / na 'velikonoční/ 'svátky
ale ne: 'Nepřijel / 'ani na / 'velikonoční/ 'svátky

(82) bb) Předložka může být předrážkou, je-li následující slovo silně zdůrazňováno

Př.(4)

správně: 'Přišli / 'zatím / "na každou / 'schůzku
nebo: 'Přišli / 'zatím / na "každou / 'schůzku
ale ne: 'Přišli / 'zatím na / "každou / 'schůzku

(83) c) Stojí-li za předložkou slovo, které předložka neřídí, je předložka obvykle předrážkou

Př.(5)

správně: 'Schůzka se / 'konala / za 'velmi / 'zvláštních / 'okolností
ne však: 'Schůzka se / 'konala za / 'velmi / 'zvláštních / 'okolností

(84) d) Jednoslabičné předložky nepravé, vzniklé zkrácením původně delších slov, „přízvuk“ nepřebírají, zůstávají pravidelně předrážkou

Př.(6)

správně: 'Cítili,/ 'že se / 'na ně / 'hledí / skrz 'prsty
ne však: 'Cítili,/ 'že se / 'na ně / 'hledí skrz / 'prsty

3. 92 Intonační podoba zjišťovací otázky

Druhým prozodickým jevem, k němuž se vyjadřuje kodifikace, je část problematiky větné intonace, konkrétně podoba zjišťovací otázky.

O tom, že určitou větu považujeme za ukončenou výpověď, rozhoduje v češtině průběh melodie od posledního hlavního přízvuku do konce věty, tzv. melodém, realizovaný intonační kadencí. Rozlišují se dvě základní varianty, které se používají podle toho, jaký je gramatický typ věty.

Klesavý melodém se používá ve větě oznamovací, rozkazovací a v doplňovací otázce (tj. v otázce obsahující nějaké tázací slovo, jako *proč, kdo, odkud, kdy* atd.).

Např.

Odjel 'do	Odjed' "do	Proč 'od
mů.	mů!	jel?

Pouze ve zjišťovacích otázkách (tj. otázkách, u nichž čekáme odpověď *ano/ne*) se používá odlišný, tzv. stoupavý melodém. Zjišťovací otázky mají stejnou gramatickou podobu jako oznamovací věty a intonace je jediným prostředkem, který obě možnosti odlišuje.

Např.

Odjel 'do Odjel mů?

mů. 'do

Proto je třeba, aby byl zvukový průběh kadencí stoupavého melodému jednotný a stabilní a normativní kodifikace omezuje použití nářečních variant. Konkrétní melodické schéma záleží na počtu slabik, jimiž je kadence podložena.

- (85) a) V jednoslabičném taktu je jediná možnost: Slabika nesoucí melodém začíná ve srovnání se slabikou předcházejícího slova na stejné úrovni nebo níž a uvnitř slabiky melodie výrazně stoupá.

Správně	Chybně	Platnost
Př. (1)		
ám? Přišel 'sá	'sá Přišel ám ?	pražský dialekt

- (86) b) U dvouslabičného taktu je rovněž jediná správná možnost: První slabika taktu nesoucího melodém začíná ve srovnání se slabikou předcházejícího slova na stejné úrovni nebo níž, druhá slabika je zřetelně výš, melodie mezi slabikami skokem stoupá.

Př (2)		
mi? Přišli 'sa	'sa Přišli mi?	pražský dialekt

- c) U taktů tříslabických a delších jsou dvě možnosti:

- (87) ca) Zvyšuje se poslední slabika taktu

Př. (3)		
ji? Přišli 'pozdě	'poz Přišli ději?	pražský dialekt

- (88) cb) Zvýšení nastává mezi první a druhou slabikou taktu, stoupá první slabika po „přízvuku“; následující slabiky mírně klesají

Př. (4)		
zdě Přišli 'po ji?	viz př. (3)	

- (89) d) Je-li takt tvořen spojením s jednoslabičnou předložkou, začíná kadence na předložce.

Tedy:

Př.(5)		
mnou? Jdete 'za	'za Jdete mnou?	pražský dialekt

Př.(6a)		
na? Jdete 'do ki	'do Jdete kina ?	pražský dialekt

Př. (6b)		
ki Jdete 'do na?	viz př. (6a)	

4 Výslovnost přejatých slov

Vztah mezi pravopisem a výslovností slova je v domácí slovní zásobě do té míry pravidelný, že ortoepický popis může být zachycen jako soubor pravidel. U slov přejatých tomu tak není a podstatnou část kodifikační příručky (Výslovnost 1978) představuje výslovnostní slovník. Zde uvedeme jen hlavní zásady, z nichž kodifikace vychází. Přitom je nutno počítat s tím, že mluvní úzus i povědomí norem v této specifické části slovní zásoby kolísá. Aplikace přijatých zásad se pak obvykle neobejde bez zavádění výjimek, případně dubletních forem.

4.1 Obecné zásady

a) Ortoepickou podobu přejatých slov a cizích vlastních jmen v češtině představuje výslovnost počestěná, nikoli věrná výslovnost původního jazyka. Výslovnost věrně napodobující původní jazyk je vhodná pouze u slov, slovních spojení či vět, jichž je v daném kontextu užito jako přímého citátu.

b) Při stanovení ortoepické podoby přejatých slov a cizích vlastních jmen se vychází z výslovnosti daného jazyka (nikoli z pravopisu), přičemž se dodržují dvě základní zásady:

ba) Slovní přízvuk se váže podle češtiny na první slabiku slova.

Tedy např. slova nebo jména přejatá z francouzštiny vyslovujeme s přízvukem na první slabice, i když víme, že v tomto jazyce je přízvuk koncový (*milieu* – 'milijé, *Saint-Simon* – 'sensimon).

bb) Ve výslovnosti se používají pouze hlásky, které v češtině existují. Odlišné hlásky se nahrazují podle stanovených pravidel (příklady viz 4.2).

c) Na styku hlásek se provádějí kombinační změny stejným způsobem jako v domácí slovní zásobě. Např. *fotbal* (dříve psáno *football*) se vyslovuje s asimilací znělosti – fodbal.

d) U některých frekventovaných slov nebo jmen se již dříve ustálila výslovnost, která není se zásadami současné ortoepické kodifikace v souladu. Často je to výslovnost bližší grafické podobě slova. Pravidla tuto výslovnost většinou respektují, obvykle jako dubletní formu. Např. slovo *bufet* (původně psáno *buffet*) má vedle výslovnosti – bifé – respektující výslovnost původního jazyka také výslovnost podle pravopisu – bufet; podobně v uvedeném již příkladu *fotbal* vyslovujeme [a], v méně běžném *softball* zachováváme původní – softból.

4.2 Některé příklady nahrazování hlásek

Obecně platí, že se hláska cizího jazyka nahrazuje domácí hláskou foneticky nejbližší. Výběr však vede občas k nesnázím.

Např. přední labializované samohlásky známé z němčiny, francouzštiny, maďarštiny a dalších jazyků se nahrazují odpovídajícími samohláskami nelabializovanými. Tedy např. *Goethe* – géte, *Büchner* – bixhner, *Petöfi* – petěfi, *Dumas* – dima atd.

Samohlásky nosové se nahrazují kombinací příslušné samohlásky ústní a souhlásky [n] nebo [m]. Vyslovujeme např. parfém, pardon, šanson. Podobně u jmen, např. *Jean La Fontaine* – žán lafontén.

Místo neurčité (redukované) samohlásky [ə] se vyslovuje nejčastěji samohláska [e], někdy také hláska, která se ve slově píše, např. *sprinter*, *petit*, *Reagan* – regan.

Za otevřené anglické [ae] se používá [e], tedy např. *badminton* – badminton, *kemp* (dříve psáno *camp*), *Macpherson* – mekfersn.

Místo obouretného [w] se užívá české [v]. Tedy např. *watt* – vat, *Wilson* – vilsn. Za anglické *th* [θ] se používá buď [t] nebo [s]. Na začátku slova je to častěji [t], např. *Thatcherová* – tečrová, na konci slova je to častěji [s], např. *Smith* – smis.

Volbu ovlivňuje (a někdy znesnadňuje) skutečnost, že čeština je flektivní jazyk a výsledná zvuková podoba musí být použitelná také v dalších tvarech slova. Např. švédské

jméno *Göteborg* by mělo být vyslovováno – jeteborj, to však není přijatelné při skloňování; volí se kompromis – jetebork.

Chybné formy někdy vznikají proto, že uživatel jazyka, nezná-li původní výslovnost, řeší zvukovou podobu slova podle češtiny nebo podle jiného cizího jazyka. U předcházejícího příkladu je také rozšířena výslovnost – getebork. Jméno *Stockholm* bývalo často na začátku nesprávně vyslovováno podle němčiny jako – štoholm.

4.3 Vztah výslovnosti a pravopisu

Kolísání výslovnostního úzu u přejatých slov a cizích vlastních jmen do značné míry souvisí s tím, že je u nich nepravidelný vztah mezi pravopisem a výslovností. U vlastních jmen je příčinou především různý vztah pravopisu a výslovnosti v jednotlivých jazycích. U přejatých slov se v pravopisu promítá stupeň zdomácnění slova, který vede k různé míře počestění pravopisu.

Některá slova jsou v pravopisu zcela počestěna a jejich výslovnost se řídí stejnými pravidly, jako ve slovech českých (např. pasažér, bagáž, ofsajd ap.). U běžných slov tohoto typu bývá výslovnost stabilní.

Zvláštní případ představují psané kombinace *ti, di, ni*. V přejatých slovech se vyslovují jako *ty, dy, ny*, tedy "tvrdě". Protože se tak děje zcela pravidelně, výslovnost nekolísá (např. titul, dyktát, nykl atd.). Pravidelná je také výslovnost s vloženým [j] u kombinace dvou samohlásek, z nichž první je [i], stojí-li uvnitř slova (tedy lílize, asocijace, kijosk). Na začátku slova a při obráceném pořadí již výslovnost jednoznačná není (lajk i lajik, jonty i ijonty, ale např. pouze asterojid atd.).

Opačným typem jsou slova, v nichž se zachovává původní pravopis a výslovnost je nutno znát (např. *junta* – xunta, *accelerando* – ačelerando, *computer* – kompjutr ap.).

U velkého počtu slov je počestění pravopisu částečné nebo se připouští dublety (např. *mykosa* i *mykóza*, výsl. mikóza, *pompésní* i *pompézní*, výsl. pompézní ap.). Právě tato neurčitost vztahu mezi pravopisem a výslovností do značné míry brání stabilizaci v povědomí běžného uživatele jazyka. Není-li si mluvčí jist stupněm počestění, komolí i slova, jejichž pravopis správnou výslovnost přímo ukazuje. Např. ve slově *alonž* (dříve psáno *allonge*) naznačuje přítomnost napsaného ž počestěnost pravopisu a výslovnost nekolísá. Avšak už u slova *kancóna* (dříve psáno *kanzona*) slyšíme vedle [c] také např. [s].

4.4 Problémové jevy

Nejvíce kolísají dva jevy, které se týkají velkého počtu přejatých slov: délka samohlásek a výslovnost s/z.

4.41 Délka samohlásek

V domácí slovní zásobě je dlouhá samohláska důsledně značena v písmu a povědomí o kvantitě všech samohlásek slova je pevné, přestože v realitě řeči mnohdy nebývá správný obraz slova dodržován, zejména v projevech mimo standard. V přejatých slovech se délka píše jen někdy, je-li slovo považováno za "silně zdomácnělé" a často existují dublety. U některých zakončení se předpokládá délka samohlásek dosti důsledně, ale i tam se píše jen někdy (např. -ín: *albín, margarín, albumin, sacharin*). Pravidla českého pravopisu z r.1993 přinášejí v psaní délek určité zjednodušení.

V povědomí některých mluvčích je krátkost samohlásek v přejatých slovech spojována s větší korektností, délka s nějakou formou expresivity (např. maraton jako typ závodu, maratón přeneseně jako charakteristika konkrétního stavu: *To byl dneska zase maratón!*).

4.42 Výslovnost s/z

V přejatých slovech kolísá výslovnost za psané *s*, a to v pozici mezi samohláskami a v sousedství sonor. Obecnou tendencí je postupné rozšiřování výslovnosti [z]. Na začátku slova se vyslovuje vždy [s].

Mezi samohláskami je u některých slov výslovnost [z] bez kolísání. V tom případě bývá z také psáno (např. *gymnázium*, *prezident*, *izolace* ap.).

Vedle toho se výslovnost [z] objevuje u dosti velké skupiny slov, kde by podle původu slova bylo žádoucí [s]. V nich se s také píše, Pravidla 1993 však už zavádějí pravopisné dublety. Ortoepická kodifikace většinou přijímá výslovnostní dublety a předpokládá u nich stylový rozdíl. Výslovnost [s] je hodnocena jako korektnější. K tomuto typu patří např. *resort*, *disertace*, *renesance*, dnes i *diskuse*, *režisér*.

Ve slovech jako *demise*, *pesimista*, *kompresor* ap. je výslovnost [z] nesprávná a je tak také pocíťována. U řady slov se neobjevuje vůbec, např. *asociace*, *komise*, *adresa*, *asistovat* apod.

V kombinacích *s + m, n, r, l, j* výslovnost [z] převažuje, v některých případech však není akceptována jako spisovná.

V rozsáhlé skupině slov se vyslovuje pouze nebo převážně [z] a často může být i psáno, např. *cenzura* – cenzura, *-ismus/-izmus* – izmus, *pulzy* – pulzi, *kurzy* – kurzi, *plazma* – plazma, *perzekuce* – perzekuce aj. V některých případech přijímá kodifikace ve výslovnosti dublety, *dislokace*, *disjunkce* *dis-* i *diz-*, varianta se [s] je opět hodnocena jako korektnější.

Méně početnou skupinu tvoří slova, v nichž pravidla požadovala měla zůstat zachována výslovnost [s], např. *personál*, *personifikace*, *inseminace*, *insignie*, *perseverace* a další.

Pohled na současný stav ukazuje další posuny, ovšem nikoli v nějakém pozitivním, např. sjednocujícím směru.

4.43 Některé další případy s kolísáním znělosti

a) Kolísání *k / g*

V domácí slovní zásobě se hláska [g] vyskytuje jen jako výsledek asimilace znělosti [k], její přítomnost v jiných pozicích je příznakem cizího původu slova. Některá slova přejatá do češtiny s hláskou [k] ve výslovnosti kolísají, místo [k] se objevuje [g]. V několika málo případech přijímá kodifikace dublety, např. u slov *inkoust*, *akát*, *plakát*, *krejcar*. Varianta s [g] je vždy pocíťována jako méně korektní.

Ve většině případů je výslovnost [g] hodnocena jako zřetelně nespisovná, např. ve slovech *demokracie*, *cikán*, *balkón*, *lokál*, *dekret*, *motocykl* atd.

Obrácená změna nastává někdy v tvarech slov z angličtiny zakončených na -ing. V prvním pádě je pravidelná výslovnost [k], která se pak přenáší do odvozených tvarů, např. *doping* - dopii[k], odtud vedle dopingu také dopinku. Výslovnostní kodifikace tyto dublety většinou připouští. Podobně se v běžném úzu zachází s německými nebo anglickými jmény zakončenými na -burg.

b) Výslovnost psaného *x*

Výslovnost je v tomto případě většinou pravidelná, užití znělé nebo neznělé varianty závisí na pozici. Znělá podoba [gz] se vyslovuje před znělými souhláskami párovými (např. *exhibice* – egzhibice, *sexbomba* – segzbomba) a v počáteční skupině *ex-* před samohláskou, není-li již pocíťována jako předpona (např. *existovat*, *exil*, *exotický*). Jinde se vyslovuje [ks], např. *exponent*, *sexmise*, *taxa*, *luxy*, *exadmirál*.

4.44 Poznámka k dnešnímu stavu

Stále častější používání slov a jmen cizího původu bez zřetele k pravidlům jazyka původního i češtiny má za následek, že jejich zvuková podoba ve veřejných projevech často kolísá podle subjektivního úzu mluvčích (př. jména *Düsseldorf* ve výslovnosti *dízlдорф*, vícekrát ve zpravodajství ČT1 i v *Radiožurnálu*). Ani zápis výslovnosti přejatých slov v různých slovnících (i odborných) není výsledkem seriózní víceborové diskuse. Určitý pokus se uskutečnil při přípravě Pravidel pravopisu z r. 1993, nevedl však k stanovení obecně použitelných principů. Pravidla výslovnosti z r. 1978 tak zůstávají poslední příručkou alespoň částečně podloženou fonetickým výzkumem.

Základní ortoepické příručky:

Hála, B. (1967): *Výslovnost spisovné češtiny I.* Praha: Academia

Romportl, M. (1978): *Výslovnost spisovné češtiny II.* Praha: Academia